

КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ ІСТОРІЇ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРЕДМЕТА ПРОФІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації», 4 квітня 2024 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6116>

ПОМЕТУН Олена Іванівна

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Нестор Миколайович ГУПАН

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті розглянуто питання конструювання змісту історичної освіти у профільному навчанні. Підкреслено потенціал історії у формуванні особистості випускника закладу середньої освіти. Висвітлено різноманітний досвід європейських країн у побудові курсів історії у старшій школі, який базується на концентричному та хронологічно послідовному підходах до її структурування. Визначено проблеми створення історичного змісту, серед яких: принципи відбору змісту за умов обмеженого часу на їх вивчення за базовим навчальним планом, встановлення хронологічних рамок окремих історичних курсів, особливо матеріалу, пов'язаного з вивченням сучасності, можливості розроблення інтегрованих курсів вітчизняної та всесвітньої історії, невідповідність вимог Державного стандарту профільної середньої освіти й чинних підходів до створення ефективної моделі навчання історії. Дані досліджень вчених Інституту педагогіки НАПН України засвідчили, що більшість вчителів історії вважають оптимальним викладання історії у закладах профільної освіти у вигляді двох окремих предметів: Історії України і всесвітньої історії протягом трьох років. Розподіл навчального історичного матеріалу за роками навчання залишається дискусійним питанням, так само як і концепція викладу сучасної історії, зокрема подій початку 20-х років XXI ст. і широкомасштабної агресії РФ проти України.

Ключові слова: профільна середня освіта; навчання історії; обов'язкові освітні компоненти; зміст профільного навчання історії.

Профільне навчання в старшій школі — одна з найбільш актуальних проблем теорії і практики шкільної освіти з часу прийняття Закону України «Про повну загальну середню освіту», в якому зазначено, що старша школа стає переважно профільною (Закон України, 2020). Перехід до

профільної освіти дає змогу розв'язати важливі завдання, зокрема: сприяти життєвому і професійному самовизначенню учнів, забезпечити цілеспрямовану підготовку їх до успішного продовження навчання на наступних рівнях освіти за обраним напрямом або здобуття професії у від-

повідності до потреб ринку праці.

З 2027 року відповідно до чинного законодавства учні будуть здобувати повну загальну середню освіту протягом трьох років (Кабінет Міністрів України, 2016). Всі заклади профільного рівня (академічні ліцеї, заклади професійної/професійно-технічної та спеціалізованої освіти) повинні реалізувати так званий обов'язковий складник — ту частину державного стандарту профільної освіти, що визначає компетентнісний потенціал освітніх галузей, перелік базових знань, орієнтири для оцінювання основного рівня у рамках навчальних годин для обов'язкових освітніх компонентів, спільних для всіх профілів (Міністерство освіти і науки України, 2023). Такий підхід має забезпечити, трансферність (можливість вільної зміни, переходів) і транспарентність (взаємна прозорість, відкритість) між нерівноправними у минулому і нині рівноцінними (передусім це стосується можливості досягати найвищих освітніх шаблів) напрямками освітньої підготовки.

Отже, спільними для усіх профілів є обов'язкові освітні компоненти — способи реалізації змісту освіти, якими можуть бути навчальні предмети, інтегровані курси, спеціальні та факультативні курси, навчальні модулі тощо, які реалізуються через відповідні форми організації освітнього процесу.

Для громадянської та історичної освітньої галузі способами реалізації обов'язкового складника освіти можуть бути навчальні предмети: історія України, всесвітня історія, громадянська освіта та інтегровані курси: історія України в контексті європейської та світової (під різними назвами); історія і громадянська освіта (внутрішньогалузева інтеграція); суспільствознавство (на основі міжгалузевої інтеграції, насамперед з соціальною та здоров'язбережувальною освітньою галуззю). Проте різні способи реалізації змісту Державного стандарту профільної освіти породжують безліч питань щодо його відбору, обсягу і переліку тем, які підлягають засвоєнню учнями. Навіть обов'язковий зміст такого найважливішого для формування національної ідентичності учнів предмета як історія є вкрай дискусійним.

У рамках даної статті спробуємо визначити деякі *концептуальні засади конструювання змісту історичної освіти у закладах профільної освіти*.

Звертаючись до досвіду освітніх систем основних європейських країн і США у навчанні історії

на профільному рівні, бачимо значну кількість варіантів побудови навчання історії. У більшості європейських країн навчання історії входить до обов'язкової частини навчального плану старшої школи. Воно вважається важливою складовою освіти, оскільки допомагає розуміти культурні, політичні та соціальні аспекти минулого, а також формувати критичне мислення й аналітичні навички учнів. Зазвичай передбачається вивчення власної національної історії, історії Європи та світової історії.

Загальна система шкільної історичної освіти у більшості європейських країн будується на вивченні історичних курсів за хронологічною послідовністю подій, що вивчаються, від первісності до сьогодення. Наприклад, навчання історії може розпочинатися з вивчення первісності, далі переходити до стародавніх цивілізацій, середньовіччя, ренесансу, нового часу, промислової революції, світових війн, холодної війни та сучасності. Такий підхід дає змогу учням розуміти контекст і взаємозв'язок подій, перебіг змін людського суспільства, культури, держави і політики, економіки протягом різних епох, сприяє формуванню їхнього історичного мислення.

У значній кількості шкіл багатьох європейських країн історія вивчається протягом всього періоду навчання, починаючи від початкової і закінчуючи старшою школою, й структурована за концентрами. Така структура дозволяє не повторювати, доповнювати та розширювати знання, набуті учнями на попередніх етапах, представляючи більш складні історичні теми, аналізуючи події більш глибоко. На початкових етапах акцент може бути зроблений на загальних концепціях, а пізніше додається більше деталей та інтерпретацій подій. Наприклад, якщо у початковій школі учні вивчають загальні аспекти світової історії, основні цивілізації, то у середній школі можуть більше детально вивчати певні періоди чи події, такі як Велика Французька революція, промислова революція, або Холодна війна. Зміст курсу може варіюватися залежно від країни та системи освіти. Однак зазвичай програми уникають повторення того самого матеріалу і допомагають учням розвивати компетентність. Концентрична побудова курсів історії є характерною як для більшості країн, так і більшості типів закладів освіти, бо дає змогу ефективно реалізовувати цілі історичної освіти. Так, концентричне вивчення історії в основній (базовій) школі Польщі, дозволяє на різних етапах профільної школи вводити в

якості обов'язкових такі курси як «Історія Польщі», «Історія Європи», «Світова історія», «Історія середньовіччя і Відродження», «Новий час і сучасність», «Історія світових цивілізацій» тощо.

Є й такі типи шкіл/програм, де базова освіта передбачає вивчення історії лише до кінця XIX століття, роблячи основний акцент на античність, середньовіччя та ранні новітні часи. Після цього, у старшій школі викладається більший обсяг матеріалу про історію XX століття, оскільки цей період включає значущі події, такі як Перша та Друга світові війни, революції, деколонізація, холодна війна та ін. Подібне структурування матеріалу бачимо в деяких школах Великої Британії, Франції, Італії, а також у Новій Зеландії та Австралії.

Водночас зазначимо, що у закладах освіти різних країн, де вивчення історії XX-XXI століття передбачено у старшій школі, учні, які вибирають професійне навчання чи технічні програми, обмежуються обсягом того навчального матеріалу з гуманітарних предметів, включаючи історію, що вони набули на попередніх етапах навчання.

На жаль, ми не можемо повною мірою спиратись у розв'язанні цієї проблеми на всі аспекти цього досвіду, оскільки традиційна для України система шкільної історичної освіти докорінно відрізняється від багатьох країн. Серед відмінностей насамперед вивчення історії не за концентрами, а у хронологічній послідовності: від класу до класу учні наближаються до вивчення сучасності. Це означає, що у профільних закладах освіти обов'язковим предметом може бути лише вивчення історії XX-XXI ст., оскільки базова історична освіта завершується історією XIX – початком XX ст. Водночас дискусійними залишаються питання інтеграції всесвітньої історії й історії України, розподіл матеріалу за роками навчання, хронологічні межі завершення «сучасної історії».

Про суперечливість поглядів на зазначені питання свідчать, зокрема дані опитувань учителів історії, проведених співробітниками *відділу суспільствознавчої освіти* Інституту педагогіки у березні 2024 р., в яких взяли участь понад 800 опитаних респондентів.

Коротко схарактеризуємо *результати* цих досліджень. Насамперед зазначимо, що:

- більшість учителів підтримують викладання на профільному рівні двох окремих предметів: історії України і всесвітньої історії;
- прибічників окремих предметів 73,6 % проти 15,5 % (інтегрований курс «Історія України і всес-

вітня історія») і 9,3 % (інтегрований курс «Історія і громадянська освіта»).

Прибічники окремих предметів пов'язують свою точку зору з тим, що історія України внесена у перелік предметів, обов'язкових для перевірки за результатами загальної середньої освіти у вигляді мультипредметного тесту або зовнішнього незалежного оцінювання. Тому, на думку цієї категорії респондентів, інтегроване навчання не дозволить учням добре підготуватись до ЗНО. Одночасно це ставить під сумнів для значної кількості вчителів, учнів та батьків і доцільність викладання курсів, де пропонується проблемно-тематичний підхід до структурування змісту, оскільки сьогодні ці тести вимагають від учня не стільки розуміння проблем, скільки знання значної кількості фактів.

Другим питанням, яке демонструє розбіжності у думках вчителів, є хронологічні межі історії України і всесвітньої історії, які мають бути визначені для кожного з трьох років профільної освіти. Як вже зазначалось, до сьогодні шкільна історична освіта в Україні, виходячи з чинних модельних програм з історії для базової школи (Освіта.уа, 2023), побудована на так званому хронологічно послідовному принципі викладу історичного матеріалу, успадкованому від радянської школи, коли вивчення історії відбувається покроково від первісності до сучасності, більш-менш рівномірно розподіляючись за роками навчання. За цим принципом в IX класі українські учні в рамках Нової української школи закінчать вивчати історію XIX – початку XX ст. Таким чином, у профільних навчальних закладах вивчення історії має охоплювати обов'язково XX – XXI ст. Адже очевидно, що залишити молодь без знань і розуміння історії XX і XXI століття ми не маємо права, оскільки це позбавляє молоду людину можливості повноцінно розуміти світ, що її оточує, його проблеми й виклики, а отже завершити процеси самоідентифікації, соціалізації та визначити шляхи самореалізації.

Якщо ж ми пропонуємо вивчати інші історичні курси, наприклад за проблемно-тематичним принципом, як ось «Історія світових цивілізацій» або «Історія Європи», не можуть бути досягнені й більшість обов'язкових результатів за Державним стандартом профільної освіти (Міністерство освіти і науки України, 2023), як наприклад «інтерпретує факти, явища, процеси з минулого і сучасного; формулює судження, гіпотезу» [ГЮ 4.3] або «характеризує геополітичний простір

окремих державних і суспільних утворень минулого й сьогодення» [12 ПГО 2.1.1] (Міністерство освіти і науки України, 2023, с. 322).

Виходячи із цих формулювань, очевидно, що в X-XII класах (2 години на тиждень) як обов'язкові мають бути передбачені теми, що охоплюють

історію України і світу з Першої світової війни до сьогодення.

Думки вчителів щодо розподілу матеріалу за роками навчання представлені трьома варіантами (таблиця 1).

Таблиця 1

Розподіл обов'язкового компоненту змісту історичної освіти у профільних закладах

I варіант	II варіант	III варіант
10 клас 1914-1945 рр. (70 год.)	10 клас 1914-1945 рр. (70 год.)	10 клас 1914-1945 рр. (70 год.)
11 клас 1945 – кінець XX ст. (70 год.)	11 клас середина XX ст. – 90 рр. XX ст. (70 год.)	11 клас 1945 – сучасність (70 год.)
12 клас початок XXI ст. – сучасність (35 год.) підготовка до НМТ /ЗНО (35 год.)	12 клас початок XXI ст. – сучасність (35 год.) підготовка до НМТ /ЗНО (35 год.)	12 клас сучасні проблеми: тематичний підхід; підготовка до НМТ /ЗНО (70 год.)

Перший варіант розподілу історичного матеріалу підтримали 24,8 % вчителів; другий — 27,5 %; третій — 45,3 %. Звертає на себе увагу певна суперечність у думках вчителів: третій варіант, який обрали більшість опитаних, передбачає запровадження інтегрованого проблемно-тематичного курсу, а не викладання окремих курсів вітчизняної і всесвітньої історії.

Зрештою під великим знаком питання є також визначення межі, за якою «закінчується» історія і починається сучасність, бо, наприклад, чинна програма з історії України передбачає вивчення учнями таких питань як «Широкомасштабне вторгнення російських військ на терени України: перебіг, результати. Збройні сили України (ЗСУ), Національна гвардія, територіальна оборона, громадянське суспільство та влада в обороні країни» (Міністерство освіти і науки України, 2022, с. 101), що означає для учнів, вчителів й авторів підручників неоглядний простір у сфері відбору фактів і подій для вивчення за повної відсутності критеріїв такого відбору.

Проблемою, на яку вчителі вказують, проте не пропонують шляхів її розв'язання, є оптимізація змісту навчальних предметів галузі, забезпечення його відповідності актуальним завданням профільної освіти, запровадження нових підходів до структуризації змісту предметів, що в умовах явного дефіциту годин на вивчення історії є надзвичайно важливим. Без цього неможливе не лише формування учнів як суб'єктів освітньої діяльності впродовж життя, але й реалізація виховного потенціалу історії.

Підсумовуючи зазначимо, що перехід до профільної освіти висуває перед кожною освітньою галуззю значну кількість питань щодо формування змісту різних освітніх компонентів. Насамперед потребує визначення зміст, обов'язковий для всіх профілів і типів закладів освіти. Громадянська та історична освітня галузь є серед трьох, що обов'язкові для складання учнями підсумкової державної атестації у вигляді зовнішнього незалежного оцінювання.

Проведені дослідження засвідчили, що більшість вчителів історії вважають оптимальним викладання історії у закладах профільної освіти у вигляді двох окремих предметів: Історії України і всесвітньої історії протягом трьох років. Розподіл навчального історичного матеріалу за роками навчання залишається дискусійним питанням, проте більшість респондентів схиляється до навчання учнів історії другої половини XX ст. в 10-му класі, історії XXI ст. — в 11-12-му класах з обов'язковим виділенням часу на повторення і підготовку до державної атестації випускників. Потребує додаткового обговорення концепція викладу сучасної історії, зокрема подій початку 20-х років XXI ст. і широкомасштабної агресії російської федерації проти України.

Очевидно, що названі питання потребують подальшого дослідження і обговорення, оскільки без їх розв'язання неможливо укладання модельних програм обов'язкових освітніх компонентів і їх групування за профілями навчання, що є завданням найближчого майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Закон України «Про повну загальну середню освіту». (2020, 16 січня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
- Кабінет Міністрів України. (2016, 14 грудня) Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року (988-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p>
- Міністерство освіти і науки України. (2023, 10 жовтня). *Проект державного стандарту профільної середньої освіти*. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>
- Міністерство освіти і науки України. (2022). *Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти*. <http://surl.li/ctvby>
- Освіта.ua. (2023). *Історія. Модельні програми 5-6 і 7-9 класів НУШ*. <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83189/>

DESIGNING THE CONTENT OF HISTORY AS A COMPULSORY SUBJECT OF UPPER SECONDARY EDUCATION

Scientific report at the methodological seminar “Specialized Secondary Education: Challenges and Ways of Implementation” on April 4, 2024

Olena Pometun

DSc in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of NAES of Ukraine, Chief Research Fellow of the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Nestor Gupan

DSc in Pedagogy, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article deals with the issue of designing the content of history education in upper secondary education. The authors emphasize the potential of history in shaping the personality of a secondary school graduate. The diverse experience of European countries in designing high school history courses based on concentric and chronologically sequential approaches to its structuring is highlighted. The authors also identifies the problems of forming historical content, including: the principles of content selection in the context of limited time for their study in the basic curriculum, establishing the chronological framework of certain history courses, especially material related to the study of the present, the possibility of developing integrated courses of national and world history, the discrepancy between the requirements of the State Standard of upper secondary education and current approaches to creating an effective model of history education. Studies conducted by researchers at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine have shown that most history teachers consider it optimal to teach history in upper secondary education institutions as two separate subjects: History of Ukraine and World History for three years. The distribution of educational historical material by years of study remains a controversial issue, as well as the concept of presenting modern history, in particular the events of the early twenties of 21st century and Russia's large-scale aggression against Ukraine.*

Keywords: *upper secondary education; history education; compulsory educational components; content of upper secondary history education.*

Дата публікації: 30 квітня 2024 р.